

A kánon művészete

a capella silentium hangversenye

(2011. június 19., 19 óra, Erzsébetvárosi Közösségi Ház)

Műsor:

Mozart: Ave Maria

Ismeretlen szerző: Benedicta sit sancta trinitas

Ockeghem: Prenez sur moi

Bach: Goldberg-variációk - 3. variáció

Brahms: Töne, lindernder Klang

Pierre de la Rue: Ave sanctissima Maria

Brahms: O wie sanft...

Bach: Goldberg-variációk - 15. variáció

Ismeretlen szerző: Eslongies sur

Balogh Máté Gergely: Ode to Joyce (ősbemutató)

Pycard: Gloria

Bach: Goldberg-variációk - 9. variáció

Schönberg: Am Scheideweg (Drei Satiren, op. 28/1)

Brahms: Mir lächelt kein Frühling

Mouton: Nesciens mater

közreműködik:

Bartek Zsolt, Pálfi Csaba, Szűcs Péter (klarinét)

A kánon művészete

Kánon – görög eredetű szó; jelentése: zsinórmérték, szabály, törvény. A többszólamú zenében olyan művet jelöl, amelynek egyetlen leírt szólamából – mellékelt vagy kitalálendő szabály alapján – megfejthető a többi. Legelterjedtebb fajtája az, amelyben a szólamok egymás után lépnek be. A kánonírás zeneszerzői feladata mindig is izgatta az alkotók fantáziáját, hiszen komoly kombinációs készséget igényel: ugyanannak a dallamnak elcsúsztatott módon önmagával kell jól hangzania. Annál bonyolultabb egy kánon, minél több szólamú, ám a szakmai kihívásokat, szellemi játékokat kereső zeneszerzők egyéb tényezőkkel is nehezítették saját dolgukat. A kánon legegyszerűbb fajtája, amelyben a szólamok azonos hangmagasságról, azonos tempóban ugyanazt a dallamot szólaltatják meg. Előfordulhat azonban, hogy a dallamot más-más hangmagasságról kezdik énekelni a szólamok, vagy ellentétes irányba lépik meg az eredeti dallam hangközeit. Másik típust képviselnek azok, amelyekben a szólamok nem azonos tempóban haladnak, illetve amelyekben két vagy több különböző dallam indul egyszerre, és ezt a dallamcsoportot követi késleltetett belépéssel a másik, azonos szólamszámú csoport. Műsorunkban igyekeztünk a kánon minél több fajtáját bemutatni.

Kismajom, hangya, csiga – a művekről röviden

Mozart: Ave Maria, K. 544

Ez a mű egyike annak a tíz kánonnak, amelyek a „nagy” g-moll és a Jupiter-szimfónia közvetlen szomszédságában, 1788 őszén keletkeztek társas éneklés céljából, és amelyek között vallásos és trágár szövegű kánon egyaránt található. A kánon nem „igazi” Ave Maria, hiszen e két szónál több nem hangzik benne el; elképzelhető, hogy Mozart a már megírt zenére húzta rá a szavakat, énekelhetőség céljából.

Ismeretlen szerző: Benedicta sit sancta Trinitas

A 14–15. századi európai zene egyik felbecsülhetetlen értékű kincse az a hét kéziratgyűjtemény, amelyet a 15. század közepe táján állítottak össze, és amelynek összességét Tridenti kódexeknek nevezik. Nagy részben 1400 és 1475 között komponált egyházi műveket tartalmaznak, 88 névvel azonosítható, valamint számos anonim szerző összesen több mint 1500 alkotását. Trident, amely ma Észak-Olaszországban található, de a kódexek keletkezése idején német, illetve osztrák területekhez tartozott, a reneszánsz korban kereskedelmi és kulturális csomópontként funkcionált. Az Itáliába északról „importált” zeneszerzők az Alpokon a Brenner-hágón keltek át dél felé, az első, útjukba akadó nagyváros Trento – akkoriban Trient – volt. A koncerten elhangzó mű a szentháromság dicsérete. A hármas szám szimbolikája, a „három az egyben” a zenében is tükröződik: egy dallamot három szólam énekel kánonban, hármas metrumú ütemekben. Ezt a triót kíséri három olyan szöveg nélküli szólam, amelyeket akkoriban talán hangszeren szólaltattak meg.

Ockeghem: Prenez sur moi

Johannes Ockeghem a 15–16. században alkotott reneszánsz szerzők második generációjába tartozik: 1410 és 1425 között született, és a korban kivételesen szép kort élt meg, 1497-ben hunyt el, a legnagyobb mesternek kijáró tisztelettel övezve. Életművének egy része hűvös konstruktivizmusról nevezetes, művei között számos, egyedülálló precizitással megszerkesztett, a változatos és izgalmas dallamok szigorú imitációjára épülő alkotás található. „Tudós” zene és szórakoztató zene különös elegye a háromszólamú Prenez sur moi kezdetű chanson, amelynek szövege frivol, zenei szerkezete azonban következetesen végigvitt, szigorú kánon.

Bach: Goldberg-variációk – 3. variáció (Canone all'Unisuono)

Bach harminc, különböző karakterű variációt írt saját témájára, annak harmóniasorára; a billentyűs hangszerre készült mű első előadója, Johann Gottlieb Goldberg nevét örzi, a koncerten klarinétátíratban szólalnak meg belőle részletek. A Goldberg-variációk minden harmadik variációja más típusú kánon; a harmadik variációban az azonos hangról induló és kánonban mozgó két felső szólamhoz társul az imitációban részt nem vevő basszus szólam.

Brahms: Töne, lindernder Klang

A 19. századi romantikus zeneszerzők közül minden bizonnyal Johannes Brahms volt a legtájékozottabb a zenetörténeti korszakokban és stílusokban. Örömet lelte régi szerzők mesterségbeli fogásainak tanulmányozásban, széles látóköre hangzó életművében is megnyilvánul. Noha a kánon népszerűsége a 19. században jelentősen csökkent, Brahms számos alkalmi – ujjgyakorlatnak vagy kísérletezésnek szánt – kompozícióban hódolt ennek a szigorú polifon műfajnak. A Töne, lindernder Klang kezdetű kánon a Musikalisches Wochenblatt egyik 1872-es számában jelent meg, mintegy zenészeknek szóló feladványként; egyszólamú dallamként közölték, nem mellékelve hozzá a szabályt, ami alapján felépül a kánon. Izgalmas fejtörő lehetett, hiszen a mű hangzása rendhagyó: a szólamok egy ütemmel elcsúsztatva lépnek be, mindig öt hanggal feljebb, így minden ütem más hangnemben szól. A tizenkét ütem alatt végigjárjuk mind a tizenkét hangnemet, ráadásul kör alakot leírva visszatérünk a kiindulóponthoz. A kánon a végtelenségig énekelhető – mi két kör megtétele után azzal a befejezéssel adjuk elő, amely az 1920-as években közreadott formában jelent meg az akkori Brahms-összkiadás szerkesztőitől.

Pierre de la Rue: Ave sanctissima Maria

Németalföld Habsburg kormányzója, Ausztriai Margit az 1520-as években összeállított daloskönyvében maradt fenn ez a mű. A mintegy félszáz polifon chansont (többszólamú világi dalt) tartalmazó kötet első – egyetlen színes – oldalpárján található Pierre de la Rue (c. 1452–1518) hármaskánon szerkezetű, hatszólamú imája. A gyönyörűen díszített két oldalon a hat szólamból csak hármat jegyeztek le – pontosabban: rajzoltak meg, hiszen a kotta egy képzőművészeti alkotás igényével készült –, mivel a másodiknak belépő három szólam ugyanazt éneкли tiszta kvarttal feljebb, mint az első. A három szólam mindegyike élén gyönyörű iniciálé áll: térdeplőn imádkozó Ausztria Margit; félholdon álló Szűz Mária, akit angyalok vesznek körbe, és éppen koronát helyeznek a fejére; valamint Margit címere, a nevére utaló margarétákkal és más szimbólumokkal. A két oldal margója szintén színes elemekkel ékített: találunk itt pillangót, drágakövet, kinyílt és bimbózó rózsát, szamócát és kismajmot. (Ez az oldalpár megtekinthető a capellasilentium.hu oldalon, a koncertelőzetes szövegében a zeneszerző nevére kattintva.)

Brahms: O wie sanft

Az O wie sanft kezdetű kánont az 1860-as évek végén írhatta Brahms, de csak 1891-ben adta közre, a nőikarra írt, op. 113 jelzéssel ellátott Tizenhárom kánon között. A mű érdekessége, hogy a dallam négyszólamú kánonban hangzik el, de ezek közül kettő tükörfordításban éneкли, azaz ellenkező irányba lép a dallam hangközeit.

Bach: Goldberg-variációk – 15. variáció (Canone alla Quinta)

A sorozat tizenötödik – a kontraszt kedvéért moll hangnemű – variációjában szintén a két felső szólam mozog kánonban, a basszus ebben nem vesz részt. A szerkesztés érdekessége, hogy az első szólamot kvinttel feljebb és tükörfordításban imitálja a második.

Ismeretlen szerző: Eslongies suy

Az egyik Tridenti kódexben maradt fenn ez a proporciós kánon, amelynek lényege, hogy a dallamot a két szólam eltérő léptékben szólaltatja meg. A felső szólam dallamát az alsó szólam kétszer olyan hosszú értékekben énekli, így az egymásnak megfelelő helyek egyre távolabb kerülnek egymástól – mintha egy hangya és egy csiga tenné meg ugyanazt a távot. Az egymástól távolodás a szöveg tartalmát tükrözi.

Balogh Máté Gergely: Ode to Joyce

A huszonegy éves szerző a Capella Silentium tagja, a Zeneakadémián Jeney Zoltán növendéke, a Zeneakadémia idei zeneszerző-versenyének első helyezettje. James Joyce 1922-ben befejezett, Ulysses című regényének első mondatát zenésítette meg az énekegyüttesnek ajánlott, 2011 elején írott kompozíciójában; a cím Beethoven Örömdájának angol változatához – Ode to Joy – kapcsolódó szójáték. A zeneszerzőt a szöveg sugallta mozdulatlanság, lassított felvétel-szerű mozgás ihlette meg. Ennek a szertartásosságának a zenei megjelenítésére tökéletesen alkalmasnak bizonyult a kánonszerkezet: a szólamok ugyanarról a hangról indulnak, egymáshoz képest elcsúsztatva, ezáltal az azonos hangok sokáig, több ütemen keresztül vannak jelen. Ebben a léptékben egy új hang megjelenése valóságos esemény, mivel azonban ez minden szólamban körbejár, fokozatosan oldódik bele környezetébe, helyet adva új „eseményeknek”. A mű lekerekítéseként a kánonfolyamat felbomlik, és hirtelen, rövid történések vetnek véget a darabnak.

Pycard: Gloria

Az 1410 körül működött, angol vagy francia nemzetiségű Pycard alkotása az Old Hall Manuscript gyűjteményben, a legnagyobb és legjelentősebb, 14–15. századi angol egyházi zenét tartalmazó kéziratban maradt ránk. A mintegy százötven kompozíciót – ezek többsége misetétel – a 15. század elején állították össze gyűjteménnyé, amelyben Pycard a második legjobban reprezentált szerző, nyolc virtuóz kompozícióval. Ezek közül négy kanonikus szerkesztésű, a koncerten elhangzó Gloria talán a legösszetettebb: két szólampár énekel kánonban, melyekhez egy szabadon mozgó középű szólam csatlakozik.

Bach: Goldberg-variációk – 9. variáció (Canone alla Terza)

A basszus feletti két szólam mozog kánonban: az első szólam dallamát terc hangközzel lejjebb játssza a második.

Schönberg: Am Scheideweg (Drei Satiren, op. 28/1)

A zeneszerző ötvenegy éves korában, pályája csúcán, 1925-ben komponálta a háromtétéles sorozatot, válasznak szánva azoknak, akik különböző indokokkal támadták a nevéhez fűződő tizenkétfokú zeneszerzői technika térnyerése miatt. A mű a múlthoz kötődő hangnemközpontúság (tonalitás) és a zene schönbergi jövőjét jelentő hangnem nélkülség (atonalitás) kontrasztját jeleníti meg. A tonalitást a kánondallamot kezdő C-dúr hármashangzat képviseli, az atonalitást pedig a teljes kánondallam, amely egy Reihe (sor): a skála mind a tizenkét hangja előre meghatározott rendben hangzik el, majd ugyanez a tizenkét hang visszafelé (rákfordításban) is megszólal, és az egész ismétlődik előlről. A négy szólam ugyanazt énekli, a hangok horizontális szabályossága csak a befejező szakaszban bomlik fel: itt a szólamok között elosztva, néha egymásra csúsztatva hangzik el a tizenkét hang. További információt és magyarázatot szívesen adunk a koncert után.

Brahms: Mir lächelt kein Frühling

Ez a mű is a Musikalisches Wochenblatt egyik számában látott először napvilágot, 1881-ben, szintén rejtvénykánonként, és a műsorban elhangzó két másik Brahms-

kánonhoz hasonlóan zeneszerzői bravúr. Az op. 113-as jelzésű sorozatban megjelent mű moduláló kánon, azaz a kánon alapját jelentő dallam más hangnembe téved, mint amelyből indult; a következő szólam már az új hangnem szerinti kezdőhangon lép be. Ez a hangnemi spirál – instabilitásával a Schönberg nevével fémjelzett atonális zenét előlegezve – egyre mélyebbre tekereg, és bármennyig folytatható; az előadók dönthetik el, hol fejezik be a művet.

Mouton: Nesciens mater

A Mouton (1459 előtt–1522) néven ismert mester a reneszánsz polifon zene és a kánonművészet egyik csúcsát hozta létre nyolcszólamú motettájával. A négyeskánon értelmében négy szólamból álló két csoport énekel egymással kánont, a másodiknak belépő csoport kvinttel feljebb éneklie ugyanazt, mint az első. Az 1518-ban elkészült Medici-kódexben is helyet kapott alkotás egyes interpretációk szerint már lejegyzésével is a szeplőtelen fogantatást tükrözi: a kottában csupán négy szólam szerepel, de a másik négy is ebből születik meg.

Várkonyi Tamás